

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

10
2023

- 08.00.01 Iqtisodiyot nazariyasi
- 08.00.02 Makroiqtisodiyot
- 08.00.03 Sanoat iqtisodiyoti
- 08.00.04 Qishloq xo'jaligi iqtisodiyoti
- 08.00.05 Xizmat ko'rsatish tarmoqlari iqtisodiyoti
- 08.00.06 Ekonometrika va statistika
- 08.00.07 Moliya, pul muomalasi va kredit
- 08.00.08 Buxgalteriya hisobi, iqtisodiy tahlil va audit
- 08.00.09 Jahon iqtisodiyoti

- 08.00.10 Demografiya. Mehnat iqtisodiyoti
- 08.00.11 Marketing
- 08.00.12 Mintaqaviy iqtisodiyot
- 08.00.13 Menejment
- 08.00.14 Iqtisodiyotda axborot tizimlari va texnologiyalari
- 08.00.15 Tadbirkorlik va kichik biznes iqtisodiyoti
- 08.00.16 Raqamli iqtisodiyot va xalqaro raqamli integratsiya
- 08.00.17 Turizm va mehmonxona faoliyati

74-91 xalqaro daraja
ISSN: 2992-8982

Yashil IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Bosh muharrir:
Sharipov Qo'ng'irotboy Avezimbetovich

Elektron nashr. 840 sahifa, 30-oktyabr, 2023-yil.

Bosh muharrir o'rinbosari:
Karimov Norboy G'aniyevich

Muharrir:
Qurbonov Sherzod Ismatillayevich

Tahrir hay'ati:

Rae Kvon Chung, Janubiy Koreya, TDIU faxriy professori, "Nobel" mukofoti laureati
Salimov Oqil Umrzoqov, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Abduraxmanov Kalandar Xodjayevich, O'zbekiston fanlar akademiyasi akademigi
Osman Mesten, Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya – O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari
Toshkulov Abduqodir Hamidovich, i.f.d., prof., TDU rektori
Buzrukxonov Sarvarxon Munavvarxonovich, i.f.d., O'zR Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vaziri o'rinbosari
Sharipov Qo'ng'irotboy Avazimbetovich, t.f.d., prof., TDIU rektori
Oblamuradov Narzulla Naimovich, i.f.n., dotsent
Djumaniyazov Maqsud Allazarovich, Qoraqalpog'iston Respublikasi Tabiat resurslari qo'mitasi raisi
Axmedov Durbek Kudratillayevich, i.f.d., prof., O'zR Oliy Majlisi qonunchilik palatasi deputati
Utayev Uktam Choriyevich, O'zR Bosh prokuraturasi boshqarma boshlig'i o'rinbosari
Ochilov Farxod, O'zR Bosh prokuraturasi iqtisodiy jinoyatlarga qarshi kurashish departamenti bo'limi boshlig'i
Eshov Mansur Po'latovich, i.f.d., prof., TDIU Akademik faoliyat bo'yicha prorektori
Xudoyqulov Sadirdin Karimovich, i.f.d., prof., TDIU YoMMMIB birinchi prorektori
Abduraxmanova Gulnora Kalandarovna, i.f.d., prof., TDIU Ilmiy ishlar va innovatsiyalar bo'yicha prorektori
Kalonov Muxiddin Baxritdinovich, i.f.d., prof., "O'IRIAM" ilmiy tadqiqot markazi direktori – prorektor
Yuldashev Maqsud Abdullayevich, p.f.d., prof., TDIU Moliya-iqtisod ishlari bo'yicha prorektori
Karimov Norboy G'aniyevich, i.f.d., prof., TDIU huzuridagi PKQTMO tarmoq markazi direktori
Hakimov Nazar Hakimovich, f.f.d. TDIU profesor
Yuldashev Mutallib Ibragimovich, i.f.d., TMI professori
Samadov Asqarjon Nishonovich, i.f.n., TDIU Marketing kafedrasini professori
Slizovskiy Dimitriy Yegorovich, t.f.d., Rossiya xalqlar do'stligi universiteti professori
Mustafakulov Sherzod Igamberdiyevich, i.f.d., prof., Xalqaro "Nordik" universiteti rektori
Aliyev Bekdavlat Aliyevich, f.f.d., TDIU professori
Po'latov Baxtiyor Alimovich, t.f.d., prof., Atrof-muhit va tabiatni muhofaza qilish texnologiyalari ilmiy-tadqiqot instituti
Axmedov Javohir Jamolovich, i.f.f.d., "El-yurt umidi" jamg'armasi ijrochi direktori o'rinbosari
Isakov Janabay Yakubbayevich, i.f.d., TDIU professori
Musyeva Shoira Azimovna SamDu IS instiuiti professori
Toxirov Jaloliddin Ochil o'g'li, t.f.f.d., Toshkent arxitektura-qurilish universiteti katta o'qituvchisi
Kamilova Iroda Xusniddinovna, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Nosirova Nargiza Jamoliddin qizi, i.f.f.d., TDIU dotsenti
Sevil Piriyeva Karaman, PhD, Turkiya Anqara universiteti doktoranti
Yaxshiboyeva Laylo Abdisattorovna, TDIU katta o'qituvchisi
Rustamov Ilhomiddin, f.f.n., Farg'ona davlat universiteti dotsenti
Nomozova Qumri isoyevna Geologiya fanlari universiteti "Iqtisodiy geologiya" kafedrasini dotsenti
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li, TDIU Ilmiy tadqiqotlar va innovatsiyalar departamenti rahbari
Babayeva Zuhra Yuldashevna, TDIU huzuridagi PKQTUMOTMXHB mutaxassis

Ekspertlar kengashi:

Hakimov Ziyodulla Ahmadovich, i.f.d, TDIU dotsenti
Tuxtabayev Jamshid Sharafetdinovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti
Imomqulov To'liq Burxonovich, i.f.f.d, TDIU dotsenti

Muassis: "Ma'rifat-print-media" MChJ

Hamkorlarimiz: Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti, O'zR Tabiat resurslari vazirligi, O'zR Bosh prokuraturasi huzuridagi IJQK departamenti.

MUNDARIJA

Qishloq xo'jaligida innovatsion xizmatlar infratuzilmasini rivojlantirishning nazariy asoslari.....	8
Sharipov Kongratbay Avezimbetovich , professor, Zaynutdinova Umida Djalalovna , dotsent	
O'zbekiston-Turkiya do'stligi azaliy qadryatlarimiz zaminida yashab kelmoqda.....	13
O'sman Mesten , Turkiya parlamenti a'zosi, Turkiya-O'zbekiston do'stlik jamiyati rahbari	
O'zbekistonda turizm sohasining rivojlanishini davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash mexanizmini takomillashtirish.....	15
Akkulov Abdulaziz Uralboyevich , mustaqil tadqiqotchi	
O'zbekiston Respublikasini "Yashil" iqtisodiyotga o'tish istiqbollari. Muammolar va yechimlar.....	19
Mirzayev Bexruz Abdulla o'g'li , doktorant	
Mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirishda "Yashil" iqtisodiyotning o'rni.....	26
Sevara Yaxshimuratova Rustam qizi , assistent-o'qituvchi	
Sanoat barqarorligini ta'minlashda yashil energetikaning o'ziga xos xususiyatlari.....	29
Kadirov Abdumalik Matkarimovich	
Republikamizda "yashil iqtisodiyot"ni shakllantirishda agroxizmatlarni rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari.....	36
Mirzayev Q. J. , i.f.d., professor; Jonuzokov M. K. , assistent o'qituvchi	
"Yashil" obligatsiyalarni muomalaga chiqarishning nazariy va amaliy jihatlari.....	40
E. I. Nosirov , i.f.n., dotsent	
Turizm sohasidagi loyihalarni kreditlash amaliyotini takomillashtirish.....	46
Matkabilova Dilorom Xalilullayevna , PhD	
Koreya Respublikasida yashil (eko) turizmning rivojlanish yo'nalishlari va muammolari.....	51
Islomova Dilrabo Salomovna , kafedra assistenti	
Moliyaviy menejment tizimini transformatsiyalashda raqamli marketing samaradorligini baholashning nazariy yondashuvlari.....	55
Sobirjonov Sanjar Sobirjonovich , PhD, dotsent	
Samarqand viloyati ekologik turizm salohiyatidan samarali foydalanish asosida ekoturizm klasterlarini shakllantirish.....	62
Abduraxmanova Aqida Fayzulla qizi , i.f.b.f.d.; Axrоров Farxod Baxriddinovich , i. f. n.; Xo'jamov Bobur , tadqiqotchi	
Ichki turizmni rivojlantirishda davlatning o'rni.....	68
Dehqonov Burxon Rustamovich , tayanch doktorant	
O'zbekistonda turizm sohasini rivojlanishiga global trendlarning ta'siri.....	72
Eshtayev Alisher Abdug'aniyevich , i.f.d., professor	
Assessment of the Current State of the Market and Procedure For Lending to Subjects of Tourism Services of the Republic of Uzbekistan.....	79
Karimova Aziza Maxomadrizoyevna , PhD, docent; Maqsudov Orif Shakirovich , assistant	
Islomiy moliya instrumentlari (muzoraba va mushoraka) va ularni tijorat banklarida qo'llash.....	84
Madraximova Gulasal , dotsent; Safarova Nasiba , magistrant	
Mamlakatimizda "Yashil" iqtisodiyot asosida barqaror rivojlanishni ta'minlashning o'ziga xos jihatlari.....	90
Mustafaqulov Yangiboy Bo'riqulovich , Todjimamatova Mashhura Erkinovna ; Nurmatova Hilola A'zamovna ; Berdieva Aziza G'anisher qizi ; Egamberdieva Oydin Abror qizi	
Ways to Improve the Green Recovery in Uzbekistan by Investment and Trade.....	97
Nurbek Khalimjonov , assistant	
Evaluating the Path Towards Sustainable Tourism Development in the Republic of Uzbekistan.....	102
Khusniddin Egamnazarov	
Nexus Between Climate Change and Energy Consumption in Uzbekistan: A Time Series Analysis.....	106
Sarvar Mamasoliyev ; Shodiyor Toxirov	
O'zbekistonda mice turizmni barqaror rivojlanishida qulay infratuzilma.....	112
Xalimova F. N. , katta o'qituvchi	
Ichki turizmni rivojlantirishning ilg'or xorijiy tajribasi va uni O'zbekistonda qo'llashning iqtisodiy afzalliklari.....	115
Matkarimov Jahongir Shamuratovich , mustaqil tadqiqotchi	
Agroturizmni rivojlantirish orqali hududlarning barqaror rivojlantirish imkoniyatlari.....	122
Jo'rayeva Nargiza Abduvohidovna , kafedra dotsenti	
Turizm sektorida milliy hunarmandchilik mahsulotlarining rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.....	126
Xushnazarova Maxzuna Gulamdjanovna , kafedra assistenti	
Роль религиозного туризма в экономике Узбекистана.....	132
Рахимова Дилфуза Мирзакасимовна , преподаватель	
Turistik sanoatining investitsion jozibadorligini boshqarish va samaradorligini baholash.....	139
Sa'dullayeva Gulnoza Sodiq qizi , PhD	

Turizmga innovatsiyon texnologiyalarni joriy qilish shart sharoitlari	144
Po'latov Ma'murjon Murodjon o'g'li , doktorant	
O'zbekistonning "yashil iqtisodiy strategiyasi" va uni amalga oshirishning asosiy yo'nalishlari	147
Bekmirzayev Mirzoxid Adashaliyevich , dotsent	
An Analysis of the Structure of Trade Between China and Uzbekistan	150
Cao Gang , PhD Candidate	
"Daka-Tex" MCHJ XKning marketing faolyatining takomillashtirish.....	160
Musyeva Shoira Azimovna , kafedra professori	
Mamlakat iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda oziq-ovqat xavfsizligining o'rni	164
Ibragimov G'ayrat Ablalqulovich , PhD; Shukurova Nilufar Qahramonova , tadqiqotchi;	
Umirov Islombek Furkatovich , tadqiqotchi; Tojiqulov Samandar Orufjon o'g'li , tadqiqotchi	
MDH davlatlarida chorva va parandachilik o'sish dinamikasi	169
Abidov Abdujabbar Abduxamidovich , t. f.n., dotsent	
Tijorat banklarida foiz stavkaning likvidlikka ta'siri	179
Berdiyarov Baxriddin Tavasharovich , iqtisodiyot fanlari doktori, professor	
O'zbekiston moliya bozorini jahon moliya bozoriga integratsiyalashuvining dolzarb masalalari	186
Burxanov Aktam Usmanovich , i.f.d., prof.; Xudoyqulov Xurshid Xurramovich , i.f.d., prof.	
O'zbekiston Respublikasining Jahon savdo tashkilotiga a'zo bo'lishiga oid	191
Ruzibayev Jahongir Nodirovich	
O'zbekistonda ikkilamchi qimmatli qog'ozlar bozori hozirgi holati tahlili.....	194
Ro'ziqulov Abdimo'min Qussam o'g'li , mustaqil izlanuvchi	
Raqamli texnologiyalar orqali turizm industriyasini rivojlantirish usullari	200
R. P. Zarikeyev , mustaqil doktorant	
Korxonada iqtisodiy xavfsizligini ta'minlashda inson resurslaridan foydalanish amaliyoti	206
Abdualimov Ashraf Qurbonaliyevich , doktorant	
Oliy ta'lim muassasalarida to'lov-kontrakt shakli mablag'lari bo'yicha xarajatlar va ular hisobining amaldagi holati	211
Abdujalilova Dilnoz Abdusattorovna , doktorant	
O'zbekistonda oziq-ovqat bozori nazariy tahlili.....	216
Abduraxmanova Zuxra Toxir qizi , doktorant	
Sug'urta munosabatlarini takomillashtirishning istiqbollari	221
Abdutarapova Dildora Farxodjon qizi , doktorant	
Functions of Management in Education and Its Significance	231
Akhatova Shakhnoza Akram kizi , teacher	
Qishloq xo'jaligi korxonalarini moliyalashtirishni yangicha usullarini o'rganishning ayrim dolzarb masalalari	235
Ametov Quvondik Mamatjanovich , mustaqil izlanuvchi	
Yog'-moy sanoati korxonalarini kapitali rentabelligini oshirish yo'nalishlari.....	238
Amirzoda Hamrayev , katta o'qituvchi	
Banklararo to'lov tizimini raqamli iqtisodiyotdagi rolini oshirish choralari.....	244
Amonov Alisher , o'qituvchi	
Baholash faoliyatini raqamlashtirish istiqbollari.....	248
Bobirjon Aktamov , katta o'qituvchi	
Marketing xizmati samaradorligini baholashda PEST tahlil usulining ahamiyati va qo'llash imkoniyatlari	253
Boyyigitov Sanjarbek Komiljon o'g'li , katta o'qituvchi	
Moliyaviy hisobotning xalqaro standartlarining vujudga kelish zarurati, umumiy hisobotlarining tuzilishi va O'zbekistonning MHXSga o'tishida vujudga keladigan muammolar va ularni bartaraf etishning istiqbolli yo'nalishlari.....	259
Djurayeva Iroda Bahrom qizi , doktorant, o'qituvchi	
Samaradorlikni korxonada iqtisodiyotida tutgan o'rni	265
Fayziyeva Nilufar Shuxrat qizi , PhD, katta o'qituvchi	
Avtomobil transporti korxonalarida amortizatsiya xarajatlari va uning hisobini takomillashtirish masalalari...269	
G'anibayev Iloxomjon Shokiraliyevich , doktorant	
Turistlar statistik hisobini olib borish bo'yicha xalqaro standartlar va tajribalar tahlili	275
Jumanova Zilola To'ychiyevna , doktorant	
Tijorat banklari ipotekali kreditlarining qaytuvchanlik holatini barqarorlashtirish choralari	280
Jumayev Muzaffar Mahmud o'g'li , kafedra o'qituvchisi	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliqlar va boshqa majburiy to'lovlarni amalga oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish.....	284
M. Samiyeva , kafedra assistenti	
Assessment of the Economic Effectiveness of the Railway Transport System	288
Mannonov Shahruhmirza Abdurashidovich , independent researcher	
O'zbekistonda mikromoliya tashkilotlarining iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirish yo'llari.....	294
Nazarova Muslima Nazarovna , PhD, i.f.f.d., katta o'qituvchi	

Mamlakatimizda xizmat ko'rsatish sohasini rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.....	301
Odilov Dilshodjon Tulqinovich	
O'zbekistonda paxtachilik majmuasining iqtisodiy samaradorligini oshirish	307
Xoliqov Tolibjon Luptullaevich , kafedra assistenti	
Ta'lim tizimi boshqaruvida "time menejmenti" texnologiyalarini qo'llash.....	311
Radjabova Gavxar Umarovna , kafedra dotsenti	
Improving Trade Effectiveness Through Merchandising: Theory and Practice	316
Ravshan Aliyevich Allayorov , Associate Professor	
An'anaviy moliya tizimidagi yangi yondashuv va yechimlar	319
Abrorov Sirojiddin , PhD; Bunyod Usmonov , PhD	
Ijtimoiy fondlar va maqsadli jamg'armalar faoliyatini takomillashtirish.....	325
Samiyeva Gulnoza Toxirovna , PhD, i.f.f.d.	
Tikuv-trikotaj korxonalarining brend jozibadorligini marketing strategiyalari asosida oshirish.....	332
Sh. Sh. Ziyayeva , katta o'qituvchi	
Surxondaryo mintaqasining ekoturizm salohiyati nuqtayi nazaridan baholash	337
Soatov Yusuf Xo'jayor o'g'li , mustaqil tadqiqotchi	
Совершенствование учета неиспользованных основных средств в Республике Узбекистан.....	340
Усманов Фаррух Обитхонович , научный сотрудник кафедры	
An'anaviy moliya tizimining metodologik muammolari, shuningdek moliya tizimida yuz beruvchi inqirozlar va ziddiyatli vaziyatlarning yuzaga kelish sabablari	348
Xabibullayev Dadajon Ro'ziboyevich , stajor tadqiqotchi; Sindarov Fazliddin Kaxramonovich , kafedra assistenti	
Dehqon xo'jaliklarida mahsulot yetishtirish samaradorligini oshirishda tomorqa xizmati klasterlarini takomillashtirish	355
Xamrayeva Sayyora Nasimovna , kafedra professori; Ochilova Nargiza Akramovna , doktorant	
Transport xizmatlari bozorida marketing faoliyatini mexanizmlarini rivojlanishining asosiy tamoyillari	360
Nosirov Javlonbek Jamoliddin o'g'li , doktorant; Raxmatov Ziyodullo Nosirovich , dotsent	
BMT Barqaror rivojlanish maqsadlari doirasida kambag'allikni qisqartirish va oziq-ovqat xavfsizligini mustahkamlash masalalari.....	363
Yusupov M. S. , PhD	
Мировые финансовые центры точки роста экономики	369
Абдуллаев Анвар Фархадович , PhD., доцент кафедры	
XX asr jadid ma'rifatparvarlari Abdurahmon Toshkandiy va Abdulla Avloniy ijtimoiy qarashlaridagi umumiylik va xususiyluk	375
Abrorxon Asatulloev Asatulloevich , PhD	
Математическое обоснование вычисления моды и медианы в статистике.....	379
Бердикулова Ирода Райимкуловна , старший преподаватель; Усманов Шахзод Шохрухович , студент	
Yirik soliq to'lovchi korxonalar faoliyatini rag'batlantirishda soliq ma'murchiligining istiqbollari.....	390
G'aniyev Shaxriddin Vohidovich , i. f. d., Saipnazarov Sherbek Shaylavbekovich , PhD	
Sog'lomlashtirish turizmi klasterlari faoliyatida innovatsion faoliyatni boshqarishning kross-innovatsiyalar asosidagi modeli	395
G'ofurov Azizbek Umarjonovich , mustaqil tadqiqotchi	
Tijorat banklari faoliyatidagi kredit risklarini boshqarishni takomillashtirish yullari.....	400
J. Y. Isakov , i.f.d, professor	
Mehnat bozorining raqamlashgan iqtisodiyotdagi statistik masalalari.....	405
A. Abduvohidov , i. f. d., professor	
Davlat oliy ta'lim tashkilotlarida xarajatlar hisobini yuritish.....	407
Karayev Payzillaxon Yusufxonovich , PhD	
Актуальная ситуация в сегменте теневой экономики в Республике Узбекистан.....	412
Кошанов Абдимурат , независимый исследователь	
O'zbekistonda moliyaviy hisob va hisobotni MHXSlariga transformatsiya qilishda asosiy vositalar hisobini tashkil etish masalalari	416
Qurbonova Shaxrinov , doktorant	
Erkin iqtisodiy hududlarda investitsion faollikni oshirish masalalari.....	420
Qilicheva Kamola Muzaffarovna , mustaqil tadqiqotchi	
Mahalliy byudjetlar xarajatlari ijrosining samaradorligini oshirish masalalari (Jizzax viloyati misolida).....	425
Mamayusupov Omonulla Mamatqulovich , erkin izlanuvchi	
Sug'urtada assistans xizmatlarini takomillashtirish	433
Maxmudov A. M.	
Цифровизация бухгалтерского учета.....	439
Мирсодиқова Дилобар Дилшод кизи , самостоятельный соискатель	
Maktabgacha ta'lim tashkilotlari faoliyatini rivojlantirishning moliyaviy mexanizmini takomillashtirish.....	445
Nasurova Kamola Ravshanovna , PhD	
Повышение эффективности депозитной политики в коммерческих банках.....	451
Нуриллаев Рахмат Ярашевич , к.с.х.н., доцент; Нуриллаев Шердил Жамолiddin угли , магистр	

Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari	456
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li	
Uy-joy fondi boshqaruvini samarali tashkil etish	460
Berdiyeva Dilfuza Axatovna, PhD, dotsent	
Экономика знаний как высший ступень развития инновационной экономики	466
Хасанхонова Нодира Исаметдиновна, PhD	
Kichik biznes subyektlarini samarali investitsiyalashning ilg'or xorijiy davlatlar tajribasi.....	471
Ruziyeva Dilobar Isomjonovna, iqtisod fanlari nomzodi	
Davlat-xususiy loyihalarining mazmun-mohiyati, ilmiy-nazariy asoslari	481
Suleymanov Farrux Raximjonovich, mustaqil izlanuvchi	
Комплексный анализ хозяйственно-экономической деятельности и устойчивости АО "Узавтосаноат"	487
Туйчиев Комилжон Лазизович, доцент кафедры	
Экономическая сущность и важность повышения эффективности	
производства каракулеводческой продукции.....	493
Тулкин Хайтмуродович Фармонов, профессор; Нуриллаев Жамолiddин Ярашевич, докторант	
O'zbekistonda tijorat banklari emission operatsiyalarining dolzarb masalalari	499
O'ktamova Nozima Narzulla qizi, PhD, kafedra dotsenti	
Инновационные методы энергосбережения как способ повышения	
конкурентоспособности предприятия	503
Хамдамова Гавхар Абсаматовна, к.э.н., профессор	
Hudud sug'oriladigan yerlarida suv resurslaridan foydalanish holati tahlili	508
Shoxujayeva Zebo Safoyevna, i. f. n., professor, katta ilmiy xodim	
Hududlarning moliyaviy-investitsion salohiyatini oshirishning nazariy va amaliy jihatlari	513
Xamidova Faridaxon Abdulkarim qizi, kafedra dotsenti i. f. d.	
Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikda xodimlar faoliyatining axborot tizimlarini samarali tashkil qilish.....	521
Yuldashev Furqat Nurilloevich, doktorant	
O'zbekistonda raqamli iqtisodiyoti sharoitida elektron biznesni rivojlantirish yo'llari	524
Boboqulov Sanjar Baxronkulovich, PhD; Akramov G'ayrat Otobek o'g'li, talaba	
An Analysis of Green Taxation and Its Effect on Economic Growth	530
Fayzieva Nargiza Rabimovna, PhD	
Kichik biznes va tadbirkorlikni rivojlantirishning nazariy jihatlari	537
Qurbonov Jasurbek Pozilovich, kafedra dotsenti	
Raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining rivojlanishi va istiqboli	540
Abdulxakimov Zuxrali Tursunaliyevich, PhD, kafedra dotsenti	
O'zbekistonda energetika korxonalarini faoliyatida korporativ	
boshqaruvining baholash usullarini tahlili.....	544
Abduraxmonova Zarina Muysinjonovna, mustaqil tadqiqotchi	
Markaziy Osiyo davlatlarida rekreatsiya turizmi	548
Shaymanova Nigora Yusupovna, doktorant	
Korxonaga investitsiyalari xususidagi ilmiy-nazariy yondashuvlar va qarashlar evolyutsiyasi.....	552
Eshqo'ziyev Oxunjon Oybek o'g'li, doktorant	
O'zbekiston sanoatining rivojlanish tendensiyalari, muammo va yechimlari.....	559
Shavqiyev Erkin, i. f. n.	
"Yashil iqtisodiyot" ga o'tish zaruriyati, dastaklari va uning o'ziga xos tamoyillari	565
Berdiyev Baxtiyor Sodiqovich, kafedra dotsenti	
Innovatsion faoliyatni rivojlantiruvchi omillar va ulardan samarali foydalanish yo'nalishlari	571
Ashurov Maxammadjon Sotvoldiyevich, i. f. n., kafedra dotsenti	
Ijtimoiy tarmoqlar analitikasi.....	576
S. Qulmatova, PhD, dotsent	
Analysing the Functioning of Enterprise Management in the Context of Institutional Reforms	581
Kurpayanidi Konstantin Ivanovich, Professor	
Qishloq xo'jaligi ishlab chiqarishi samaradorligini baholash	586
Ruxsatova Rushana O'ktamovna, erkin tadqiqotchi	
Soliq tushumlarini prognozlashtirish modellarini qurishning klassik va intellektual usullari	593
Narmanov Ulug'bek Abdugapporovich, PhD; Maqsudov Azamat Maqsud o'g'li	
Kompaniyani samarali boshqarishda marketingning o'rni va uning tamoyillarini qo'llash istiqbollari.....	598
Usmonova Dilfuza Ilhkomovna, kafedra dotsenti	
Экономическая безопасность и факторы влияющие на неё.....	602
Абдишукуров Шерзод Шавкат угли, научный сотрудник	
Oliy ta'lim muassasalarining moliyaviy manbalari bo'yicha xarajatlar hisobi va uni takomillashtirish.....	608
Artikov Kurbonazar Amonovich, mustaqil ilmiy tadqiqotchi	
Innovatsion iqtisodiyot sharoitida inson kapitaliga yo'naltirilgan investitsiyalarning ahamiyati.....	614
Asamxodjaeva Shoira Shukurullaevna, katta o'qituvchi	

Перспективы развития инноваций и роль стартапов: зарубежный опыт, проблемы и решения.....	618
Ачилова Ширин Шавкат кизи , старший преподаватель	
Tijorat banklari tomonidan jismoniy shaxslarni kreditlashda garov ta'minotini takomillashtirish	622
Bazarova Nigora Ravshanovna , kafedra dotsenti	
Sug'urta tashkilotlari investitsiya faoliyatini boshqarish masalalari	627
Kenjayev Ilhom G'iyozovich , iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)	
Organizational Factors Influencing Leadership Styles and Procurement Outcomes	632
Saidakhmedov Islomjon Uligbekovich , Scientific researcher	
Tijorat banklari faoliyati samaradorligini oshirishda raqamli texnologiyalardan foydalanish yo'llari	637
Mirpulatova Luiza Mansurovna , doktorant	
Tijorat banklarining tadbirkorlik subyektlarini kreditlash metodologiyasining ekonometrik tahlillari.....	642
Norov Akmal Ruzimamatovich , DSc, kafedra professori	
Tijorat banklarida kreditlash amaliyotini takomillashtirish yo'llari	649
Norova Nozima Nabiyevna , katta o'qituvchi	
Hufiyona iqtisodiyotni qisqartirish orqali mamlakat iqtisodiyotini rivojlantirish mexanizmlari	657
Pardayev Ilhomjon G'ulom o'g'li	
Jahondagi kuzatilayotgan globallashuv va tabiatdagi o'zgarishlar oqibatida kelib chiqayotgan turli xatarlardan himoya qilishda sug'urta tashkilotlari oldida turgan vazifalar ("O'zbekinvest" EISK AJ misolida).....	661
Sayfullo Mirzoyev	
International Experiences on Restoration of Financial Stability Through Indicators in Commercial Banking Sector	666
Solijonova Muxlisa Azamatovna	
Pensiya yoshining pensiya ta'minoti tizimiga ta'siri.....	668
Tursunov Jaxongir Pulatovich , DSc	
Mamlakat iqtisodiyotini islom moliya instrumentlari orqali rivojlantirish istiqbollari.....	673
Xalikov Ulug'bek Rustamovich , PhD	
Sug'urta kompaniyalari va tijorat banklari integratsiyalashuv jarayonini zarurligi va ahamiyati.....	678
Xudoyberdiyeva Sadoqat Abdumannonova , mustaqil izlanuvchisi	
Qishloq xo'jaligi korxonalarini davlat tomonidan qo'llab quvvatlashning innovatsion menejment tamoyillari... 683	
Shaniyazova Zamira Oralbayevna , PhD	
Тенденции развития жилищного строительства.....	688
Алиева Зилола Маматвалиевна , доцент кафедры	
Tadbirkorlik subyektlarini moliyalashtirishning innovatsion usullari.....	692
Shakirova Nigora Axralovna , kafedra dotsenti v.b.	
Nodavlat notijorat tashkilotlari mablag'larining shakllanishi va nazorat qilinishi.....	698
Xusanov Nishonboy Abdusattarovich , filologiya fanlari doktori, professor	
Спиртные напитки - вред здоровью	702
Кариева Халима Икромжоновна , старший преподаватель кафедры	
Importance of Social Infrastructure Development in Rural Areas	706
Munisa Alimova	
Davlat xizmatida agile loyiha boshqaruvi texnologiyasidan foydalanish.....	709
Isaqova Zebo Murodovna , f.f.n. (PhD), tadqiqotchi	
Korxonalar moliyaviy tahlilining ahamiyati	714
Karimov Eminjon Gapardjonovich , doktorant	
Рекреация как основа духовно-культурного возрождения нации и социально-экономического развития страны	716
Алимова Гузал Алишеровна , Доктор философии (PhD) по экономическим наукам	
Развитие тепличного плодоовощеводства и создание в отрасли цепочки добавленной стоимости Республики Узбекистан.....	722
Дурманов Акмал Шаймарданович , PhD, доцент кафедры	
Oliy ta'lim muassasalarida ilmiy-tadqiqot faoliyatini rivojlantirishning innovatsion usullari.....	734
Mirzaliyev Sanjar Maxamatjon o'g'li , DSc, mustaqil izlanuvchi	
Роль виртуальных банков в развитии экономики Узбекистане.....	738
Каримов Нарбой Ганиевич , доктор экономических наук; Ниязметов Мансур Рустамович	
Xotin-qizlarni ish bilan ta'minlashga ko'maklashish imkoniyatlari	742
Xayitov Abdimannon Buxarovich , iqtisod fanlari nomzodi	
Maxsus iqtisodiy zonalar: mazmun-mohiyati, ulardagi investitsiya muhitini yaxshilash	748
Ja'sur Umirzoqov Artiqboy o'g'li , PhD, dotsent	
Современные тенденции формирования системы критериев рабочих мест в условиях экологизации экономики	754
Ходжаева Нодирахон Абдурашидовна , PhD, профессор	
Yangi O'zbekistonda xizmatlar sohasi – mamlakat taraqqiyotining drayveri	760
Yusupov Muxamadamin , kafedra dotsenti	

Oliy ta'lim tizimida olib borilayotgan islohotlarning zarurati.....	767
Anvar Bazarbayevich Gafurov , PhD (i.f.f.d)	
Kichik sanoat zonalaridagi korxonalar raqobatbardoshligini oshirish.....	774
Shodmonqulov Kamoliddin Murodillayevich , kafedra dotsenti v.b.	
Pensiya yoshining pensiya ta'minoti tizimiga ta'siri.....	778
Tursunov Jaxongir Pulatovich , DSc	
Tibbiy sug'urtada innovatsiyalar va IT-texnologiyalarning qo'llanilishi.....	784
Xalikulova Gulzada Tadjimuratovna , PhD, kafedra dotsenti	
Improvement of Scientific Methodological Bases of Innovative Management of Higher Education Institutions.	789
Gafurova Dilshoda , PhD	
Leveraging Public-Private Partnerships for Strategic Investment Financing.....	793
Yakubova Samira , PhD	
Iqtisodiyotni raqamlashtirish sharoitida banklarning o'rni.....	797
Adilova Zohida Ikromjonovna	
Turistik resurslarning salohiyatdan samarali foydalanishning nazariy asoslari.....	801
Alimardonova Zebuniso Mamarajabovna , mustaqil izlanuvchi	
Respublikamizda qimmatli qog'ozlar bozorini raqamlashtirishning o'ziga xos jihatlari.....	805
Xojiyev Jaxongir Dushabayevich , kafedra dotsenti v.b.	
Исследование алюминиевого порошка как строительный материал.....	809
Шарипова Мадина Конгратбаевна , преподаватель	
Bank tizimi samaradorligini oshirishda chakana bank xizmatlarining o'rni.....	812
Raxmatov Temur Sotiboldiyevich , PhD	
Lizing faoliyatini kreditlashda andarraytingdan foydalanishning o'ziga xos xususiyatlari.....	818
Latipova Shaxnoza Maxmudovna	
Milliy moliya bozorini rivojlantirish xususidagi ilmiy-nazariy qarashlar.....	824
Burxanov A. U. , i.f.d., professor, Muratov Amir Timur ug'li , talaba	
Iqtisodiyotda yashil innovatsiyalarni joriy etishni konseptual asoslari.....	829
Ruzibayeva Nargiza Xakimovna , kafedra dotsenti	
Цифровизация страховых претензий является основным механизмом развития страховой отрасли.....	835
Узакова Камола Бехзодовна , ассистент кафедры	

LIZING FAOLIYATINI KREDITLASHDA ANDERRAYTINGDAN FOYDALANISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Latipova Shaxnoza Maxmudovna
SamSI dotsenti

Annotatsiya: Maqolada lizing faoliyatini tijorat banklari tomonidan kreditlashning ahamiyati yoritilgan. kreditlashda lizing beruvchi va lizing oluvchilar faoliyatini tahlil qilishda foydalaniladigan turli xil usullar qisqacha yoritilgan. Asosiy e'tibor kreditlash bo'yicha qaror qabul qilishda anderrayting faoliyatining ahamiyati, uning o'ziga xos xususiyatlariga qaratilgan. Maqolada har bir tijorat banki tomonidan anderrayting xizmatini joriy etish, kontragentning moliyaviy holatini baholashda anderrayterlar tomonidan qo'llanilishi mumkin bo'lgan ko'rsatkichlar bo'yicha ilmiy-amaliy takliflar berilgan.

Kalit so'zlar: lizing, lizingni kreditlash, anderrayting, skoring, moliyaviy ko'rsatkichlar, reyting modeli.

Abstract: The article emphasizes the importance of lending to leasing activities by commercial banks. The various methods used to analyze the effectiveness of lending to landlords and tenants are briefly covered. The main attention is paid to the importance of underwriting activity in making credit decisions and its features. The article provides scientific and practical proposals for the implementation of underwriting services by each commercial bank, indicators that can be used by underwriters when assessing the financial condition of the counterparty.

Key words: leasing, leasing lending, underwriting, scoring, financial indicators, rating model.

Аннотация: В статье подчеркивается важность кредитования лизинговой деятельности коммерческими банками. Кратко освещены различные методы, используемые для анализа эффективности кредитования арендодателей и арендаторов. Основное внимание уделено значению андеррайтинговой деятельности в принятии кредитных решений, ее особенностям. В статье приведены научно-практические предложения по внедрению андеррайтинговой услуги каждым коммерческим банком, показатели, которые могут быть использованы андеррайтерами при оценке финансового состояния контрагента.

Ключевые слова: лизинг, кредитование лизинга, андеррайтинг, скоринг, финансовые показатели, рейтинговая модель.

KIRISH

Milliy lizing bozorini tahlil qilish natijasida qayd etish kerakki, lizing bozorida nafaqat lizing kompaniyalari, balki tijorat banklari ham muhim ahamiyatga ega.

Moliya bozorida yuqori darajadagi raqobat, kredit shartnomalarining samaradorligini oshirish va joriy moliyaviy holat kredit tashkilotlarining xarajatlarini kamaytirish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Tijorat banklarida kreditlash bosqichlarini standartlashtirish qo'yilgan muammolarni hal qilishning muhim omili bo'lib hisoblanadi.

Shunday ekan, tijorat banklari lizing beruvchilar faoliyatini kreditlar orqali moliyalashtirishda asosiy e'tiborni kredit resurslarining oxirgi iste'molchisi sifatida lizing oluvchining faoliyatiga qaratadi. Lizing oluvchining moliyaviy intizomga rioya qilishi nafaqat kredit sifatining muhim kategoriyasi, balki ko'rsatilayotgan xizmatning sifatini ham yuqori darajada namoyon etuvchi omili bo'lib hisoblanadi.

Amaliyotda tijorat banklari tomonidan lizing kompaniyalari uchun kredit berish bilan bog'liq bo'lgan hamda shartnomaviy limitlar qo'llashi mumkin. Xususan, shartnoma tuzilishiga va lizing oluvchining moliyaviy holatiga nisbatan qo'shimcha talablar belgilash, qo'shimcha ta'minot talab qilish: garov ta'minoti, kafillik, tadbirkorlik risklarini sug'urtalash va h.k. ushbu jarayonlarni standartlashtirish, shartnomani ko'rib chiqish muddatini qisqartirish va ish haqi xarajatlarini kamaytirish maqsadida tijorat banklari tomonidan lizing kompaniyalari faoliyatini moliyalashtirish bo'yicha qaror qabul qilishga anderrayting jarayonini joriy etish taklif etiladi. Shu bilan birga, tahlilning chuqurligi va shartnoma ishtirokchilarini baholash o'lchovi shartnoma tuzilishidan kelib chiqib aniqlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mamlakatimizda tijorat banklari faoliyatida uchraydigan risklarni pasaytirish orqali ular faoliyatining samaradorligini oshirishga hukumat tomonidan alohida e'tibor qaratib kelinmoqda. Xususan, davlatimiz rahbari potensial risklarni baholash sifatini oshirish va qarorlar qabul qilish jarayonini optimallashtirish maqsadida davlat ishtirokidagi banklarda kreditlash mexanizmlarini takomillashtirish uchun yuqori malakali anderrayterlar guruhlarini tashkil qilish, xizmat ko'rsatish jarayonlarini optimallashtirish va modulli ("bir xil") kredit mahsulotlarini joriy etish hamda ularning bank kredit portfelidagi ulushini oshirish orqali tez va kam xarajatli chakana bank xizmatlari turlarini kengaytirish hamda banklarning skoring tizimlarini yanada takomillashtirish masalalari ham hal etilishi lozim bo'lgan vazifa ekanligini qayd etib o'tdilar ^[1].

Anderrayting tushunchasi ilk marta yozma ravishda 1622 yilda "qandaydir hujjatni imzolash" uchun qo'llanilgan. Dastlab sug'urta shartnomalari London qahvaxonalarida tuzilgan. Bunda savdogarlar (o'sha vaqtda ular sug'urtalovchi deb atalmagan) kema va yuk egalari bilan uchrashishgan ^[2]. Xuddi shunday, V. A. Makarovaning fikricha, "anderrayting" atamasi dengiz sug'urtasi shakllanishi davrida paydo bo'lib, bunda savdogar uchinchi shaxs sifatida yuzaga kelishi mumkin bo'lgan risklarni qoplash uchun javobgarlikni o'z zimmasiga olganligini imzo orqali tasdiqlagan ^[3].

N. I. Morozko, P. D. Burovlar kichik biznes va tadbirkorlik subyektlarining to'lovga layoqatligini baholashda anderraytingning ahamiyatini yoritib, uni rivojlantirishning innovatsion yo'llariga to'xtalib o'tishgan. Ularning fikricha, tijorat banklarida anderrayting faoliyati risklarni tahlil qilish jarayoni sifatida muammoli kreditlarning yuzaga kelishini kamaytirishga xizmat qiladi ^[4].

M. S. Kudrenkoning fikricha, anderrayting deganda qarz oluvchi (yuridik va jismoniy shaxs)ning kreditga layoqatligini baholash tartibi tushuniladi. Boshqacha aytganda, anderrayting – bu tijorat banki tomonidan belgilangan tartib asosida potensial qarz oluvchining kreditga layoqatligini ko'zda tutadigan kreditni qoplash ehtimolligini baholashdir ^[5].

Turli mamlakatlar va turli banklarda potensial kredit oluvchi faoliyatidagi risklarni baholashning turli usullari mavjud va turli baholash tizimidan ham foydalanishadi. Xususan, AQSh bank sohasidagi anderrayting amaliyoti olti "S" asosida yo'lga qo'yilgan ^[6]:

1. Character – xarakter;
2. Capacity – qobiliyat;
3. Cash – pul mablag'lari;
4. Collateral – ta'minot;
5. Conditions – shartlar;
6. Control – nazorat.

AQShda risklarni baholashda axborot yig'ishni tartibga soluvchi maxsus qonunchilik ham yaratilgan.

Buyuk Britaniyada risklarni "PARTS" amaliyoti mavjud ^[6]:

1. Purpose – maqsad;
2. Amount – o'lcham;
3. Repayment – qoplash;
4. Term – muddat;
5. Security – xavfsizlik.

Buyuk Britaniyada risklarni baholash jarayonida kreditorlar tomonidan kredit byurolari reytingidan foydalanmasdan, o'zlarining mezonlari va hisob-kitob ko'rsatkichlaridan foydalanishlari AQSh amaliyotidan farqlanuvchi asosiy holat hisoblanadi.

Mamlakatimizda anderrayting xizmatiga banklarning kapital va qimmatli qog'ozlar bozorlaridagi bank xizmatlari sohasidagi ilg'or tajribalardan biri sifatida yondashilib, tijorat banklarining kreditlash amaliyotida keng foydalanishi bo'yicha fikrlar keltirilgan ^[7].

I. I. Alimov boshchiligida bir guruh olimlar anderrayting faoliyatiga anderrayter (anderrayterlar) va emitent o'rtasida shartnomada belgilangan shartlarda chiqarishni tashkillashtirish yoki emitentning qimmatli qog'ozlarini kafolatli joylashtirish bo'yicha xizmatlar ko'rsatuvchi faoliyat sifatida yondashib, asosiy e'tiborni anderrayterlarning qimmatli qog'ozlarni chiqarishdagi ahamiyatiga qaratgan ^[8].

Ko'rinib turibdiki, tijorat banklari faoliyatida anderrayting faoliyatini ilmiy jihatdan o'rganish, milliy anderrayting tizimini yaratishda xorijiy tajribadan foydalanish masalasi bugungi kunda dolzarb ahamiyatga ega.

TAHLIL VA NATIJALAR

Kredit jarayonida qo'llaniladigan anderrayting bank faoliyatida amalda qo'llaniladigan metodika asosida kredit shartnomasi (bizning misolda lizing beruvchini kreditlash) bo'yicha risklarni kompleks tarzda mustaqil tahlil qilish va ekspertizadan o'tkazishni ko'zda tutadi. O'tkazilgan ekspertiza natijasida anderrayter belgilangan shartlar asosida aniq shartnomani amalga oshirish imkoniyatlari bo'yicha qaror qabul qiladi.

Kredit muassasalarida potensial qarz oluvchining to'lovga layoqatligini aniqlashda turli xil koeffitsiyentlardan foydalanish mumkin. Quyida AQSh va Yevropa davlatlarida ishlab chiqilib, aksariyat mamlakatlar amaliyotida qo'llanilib kelinayotgan koeffitsiyentlar keltirilgan (1-jadval).

1-jadval: Anderrayingda qo'llaniladigan koeffitsiyentlarning asosiy turlari ^[9]

№	Koeffitsiyent	Koeffitsiyentning mazmuni	Me'yor
1	To'lov/Daromad	Ma'lum bir davrda kredit bo'yicha to'lovlarning qarzdorning shu davrdagi daromadlariga nisbati	T/D ≤ 40%
2	Majburiyat/Daromad	Qarz oluvchi majburiyatlarining jami hisobga olinadigan daromadlariga nisbati	M/D ≤ 60%
3	Kredit/Garov	So'ralgan kredit miqdorining sotib olinadigan mulk qiymatiga nisbati	90% ≤ K/G ≤ 300%
4	Kredit/Tugatish qiymati	Taqdim etilayotgan kredit miqdorining sotiladigan ko'chmas mulkning minimal qiymatiga nisbati	

Ijroiy qarorlar moliyalashtirish taqdim etilishini ko'zda tutuvchi bir qator majburiy shartlar, xususan shartnoma parametrlari: miqdori, muddati, tijorat bank mukofoti va ta'minotning o'zgarishi hamda qator takliflarni ham o'z ichiga oladi.

Bunday holatda lizing kompaniyasiga shartnoma bo'yicha yangi qarorlarni qabul qilish uchun tuzatilgan shartnoma loyihasi taqdim etiladi. Muzokaralar yakunida shartnomani amalga oshirish imkoniyatlari bo'yicha qaror qabul qilinadi.

Kredit shartnomasini tahlil qilishning birinchi bosqichi skoring modelini qo'llash bo'lib, u orqali lizing beruvchi va lizing oluvchining miqdoriy va sifat ko'rsatkichlari tahlil qilinadi. Bank yoki tashqi dasturchilar tomonidan yaratilgan maxsus kompyuter dasturlari asosida shartnoma ishtirokchilari ball-vaznli ko'rsatkichlari asosida tahlil qilinadi, baholanadi va natijada ularning kredit reytingi aniqlanadi. Qoida bo'yicha, skoring baholash natijasida olingan kredit reyting kontragentning defolt ehtimolini aks ettiradi. Shartnoma bo'yicha keyingi harakatlarni aniqlashda ushbu baholash natijasiga tayaniladi. Agar lizing beruvchi va (yoki) lizing oluvchining reytingi past deb baholangan bo'lsa yoki shartnoma parametrlari yuqori risk darajasidan dalolat bersa, unda tijorat banklarining risk-menejment yondashuvlariga asosan baholash modelida yanada chuqur tahlil o'tkazish va kredit ta'minotini oshirish ko'zda tutiladi.

Aksincha bo'lganida esa, moliyalashtirish bo'yicha qarorlar avtomatlashtirilgan tizim asosida mustaqil ekspert ishtirokisiz qabul qilinadi.

Nazorat jarayonida mustaqil ekspert – anderraytning ishtiroki talab etilayotgan shartnomalarni tahlil qilish skoring modelida ko'zda tutilmagan risklarni aniqlash imkonini beradi, lekin shartnoma bo'yicha qaror qabul qilish muddatini uzaytiradi va banklarning xarajatlarini oshiradi. Shu sababli banklar tomonidan kredit mahsulotlarini va risklarni tahlil qilish tizimini yaratishda, katta mehnat sarflarini talab etmaydigan kreditlashning standart shartlarni tanlash imkonini beradigan shartnoma bo'yicha oqilona qaror qabul qilish tizimini yaratishga diqqat bilan yondashishlari lozim.

Kredit shartnomasini anderrayting choralarini qo'llamasdan turib tahlil qilishning klassik modeli lizing beruvchi va lizing oluvchilarning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilishni ko'zda tutadi. Bunda lizing subyektlarining moliyaviy-xo'jalik faoliyati kontragentlar faoliyatining muhim moliyaviy ko'rsatkichlari tahliliga asoslanadi va ko'pgina holatlarda ball-vaznli ko'rsatkichlarni aniqlash uchun skoring modelidan foydalanishni ko'zda tutadi. Skoring modeli natijasida esa ularga kredit reytingi taqdim etiladi.

Har bir shartnoma bo'yicha kredit xulosasini tayyorlash murakkab va ko'p vaqt talab qiladigan jarayon bo'lib, tahlil natijasida olingan yakuniy ma'lumotlar agar kredit tahlilchisi shartnomadan manfaatdor shaxs bo'lsa (bank tomonidan o'rnatilgan xodimlar faoliyatining samaradorlik ko'rsatkichlari KPI natijasida yoki shartnoma ishtirokchilari bilan shaxsiy munosabatlari tufayli), uning subyektiv munosabati ta'sirida shakllantirilgan bo'lishi mumkin. Kredit anderraytingi choralarini qo'llash kredit tahlilchisining xulosasi qo'shimcha tekshiruvdan o'tishi sababli risk turlarini kamaytirish imkonini beradi.

Aynan shu sababli anderrayting bo'limi bankning boshqa bo'limlari ta'siridan holi bo'lishi hamda bankning kredit portfeli va daromadi bo'yicha ko'zlangan miqdorlarga erishish bilan bog'liq biznes-rejasidan mustaqil bo'lishi lozim. Kredit anderraytingi tuzilmasining bunday mustaqilligiga erishish uchun uni bank tarkibidagi boshqa bo'limlarning bevosita va bilvosita ta'sirlaridan xoli bo'lgan alohida bo'lim sifatida shakllantirish talab etiladi. Amaliyotda anderrayterlarni hududiy belgisi bo'yicha alohida bino, shahar va hattoki, alohida mintaqada tashkil etish holatlari uchraydi.

Lizing beruvchi va lizing oluvchilarni reyting baholash va tahlil qilish jarayoniga skoring modellarini qo'llash tufayli olingan sifat ko'rsatkichlar iqtisodiy-matematik modellashtirish usullari asosida baholanadi, avvalroq bunday tahlil kredit tahlilchining ekspert fikrlari asosida amalga oshiriladi.

Reyting dasturlarida foydalaniladigan ball-vaznli modellar quyidagi vazifalarni hal qilish uchun qo'llaniladi:

- kredit riski darajasiga ta'sir ko'rsatuvchi baholanayotgan har bir omilning ta'sir darajasini aniqlash;
- iqtisodiy-matematik reyting modelni ishlab chiqish.

Lizing beruvchi va lizing oluvchining defot ehtimolligi, buning natijasi sifatida o'z zimmasiga olgan majburiyatlarning bajarilmaslik riski 0-100% oralig'ida baholanishi mumkin. Reyting modelida bunday baholar ma'lum bir oraliqlarga ajratilib, har biriga mos risk guruhi berkitiladi. Modelning shakllantirilishida ham bank faoliyatiga oid, ham moliya bozoriga oid statistik ma'lumotlardan foydalaniladi. Kredit shartnomasi sifat jihatdan qaysi risk guruhiga kiritilganligiga ko'ra, bank yo'qotishlar bo'yicha rezervlarni shakllantiradi. Misol uchun, Rossiyadagi banklarda kreditlar bo'yicha yo'qotishlarga rezervlar miqdori quyidagicha belgilangan: nostandart kreditlar uchun 1 foizdan 20 foizgacha; shubhali kreditlar uchun 21 foizdan 50 foizgacha; muammoli kreditlar uchun 51 foizdan 100 foizgacha; umidsiz kreditlar uchun 100 foiz^[10]. Respublikamizda esa tijorat banklariga "standart", "substandart", "qoniqarsiz", "shubhali" va "umidsiz" deb tasniflangan kreditlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplashga zaxiralar shakllantirish Markaziy bank tomonidan ishlab chiqilgan tartibga asosan belgilangan^[11]. Jumladan, kreditlar bo'yicha yo'qotishlarga majburiy zaxiralarning me'yorlari quyidagicha: substandart kreditlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarzi (qoldiq) summasining 10 foizi miqdorida; qoniqarsiz kreditlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarzi (qoldiq) summasining 25 foizi miqdorida; shubhali kreditlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarzi (qoldiq) summasining 50 foizi miqdorida; umidsiz kreditlar uchun ularning qaytarilmagan asosiy qarzi (qoldiq) summasining 100 foizi miqdorida maxsus zaxiralar shakllantirishi lozim.

Lizing shartnomasini kreditlash jarayonida bankning biznes-jarayonlarini qurishga asos bo'lib xizmat qiluvchi bir qator bosqichlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Bular quyidagilardan iborat:

1. Lizing beruvchi (ayrim payt lizing oluvchi)ning bankka murojaat qilishi, subyekt murojaati bilan bog'liq parametrlarni aniqlash. Ushbu bosqichda quyidagilar belgilanishi lozim:
 - kreditning miqdori va muddati;
 - kredit resurslarini taqdim etish bahosi;
 - qo'shimcha garov ta'minotining mavjudligi/yo'qligi (garov, kafil);
 - shartnomaning boshqa muhim shartlari.
2. Bankka mijozlarni jalb qilish bilan shug'ullanadigan front-ofis bo'limi xodimi (mijozlar menejeri) lizing beruvchi va lizing oluvchini, ular taqdim etgan hujjatlarni dastlabki baholashdan o'tkazishi, shuningdek shartnomaning bank manfaatlariga mos kelishini aniqlash uchun shartnoma tarkibining ekspress-tahlilini amalga oshirishi lozim.
3. Kredit bo'limi tahlilchisi kredit ajratishning maqsadliliigi bo'yicha xulosa tayyorlab, ushbu ma'lumotni anderrayterga yuboradi.

Shartnoma doirasida risklarni mustaqil ekspertizadan o'tkazishda anderrayter quyidagilarni tekshiradi:

- taqdim etilgan axborotlarning ishonchliligini;
- kredit shartnomasi parametrlari, ya'ni daromadlilik va ta'minlanganlikning bank ichki me'yoriy hujjatlarga muvofiqiligini;
- reyting modeli parametrlarini to'ldirishning to'g'riligi va asosliliigi.

Anderrayterning ijobiy xulosasi bo'lganda bankning mutasaddi organlari tomonidan shartnomani amalga oshirish bo'yicha qaror chiqariladi. Bunda lizing beruvchi va lizing oluvchilarning reytingi asosiy ko'rsatkich sifatida hisobga olinadi.

Reytingni hisoblashda miqdoriy va sifat omillari ham e'tiborga olinadi. Miqdoriy omillar kontragentning buxgalteriya hisoboti asosida baholanadi. Sifat omillariga esa quyidagilarni kiritish mumkin:

- qarzi oluvchi faoliyat yuritayotgan tarmoq;
- qarzi oluvchining bozordagi pozitsiyasi, uning asosiy raqobatchilari;
- korxonalar mulkdor(lar)i va boshqaruv jarayoni to'g'risidagi salbiy fikrlar;
- shartnomalar portfelining diversifikatsiyasi, mol yetkazib beruvchilar va xaridorlarga qaramlik;
- ijobiy kredit tarixi;
- moliyaviy-investitsion siyosat;
- valyuta risklarining mavjudligi;
- qarzi oluvchi moliyaviy holatining shaffofligi va h.k.

Lizing kompaniyasi va lizing oluvchi faoliyatining sifat omillarini baholash natijasida anderrayter ushbu omillarning tuzilayotgan kredit shartnomasi bo'yicha majburiyatlarning bajarilmasligiga qay darajada ta'sir ko'rsatish ehtimoli bo'yicha ekspert xulosasini taqdim etadi.

Kontragentlarning reytingini aniqlash bir necha bosqichlarda amalga oshirilib, u reytingni aniqlash metodikasining tarkibi bilan to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir. Iqtisodiy-matematik tahlil va modellashtirish usullari risk omillarini, ularning kreditning qaytarilmasligiga ta'sir doirasini aniqlash hamda qarzdor tomonidan majburiyatlarni insof bilan bajarilmaslik ehtimolining darajasini baholash imkonini beradi. Miqdoriy va sifat omillari ta'sirida reytingni aniqlashda yuzaga keladigan qo'shimcha risk omillarini ham hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Yuqorida ta'kidlaganimizdek, miqdoriy va sifat omillari qarz oluvchining reytingini belgilab beradi. O'z navbatida, statistik tahlillar ko'rsatkichlarning modeldagi ulushi (vazni)ni aniqlash imkonini yaratadi. Zamonaviy kredit muassasalari qarz oluvchining reytingini aniqlashda bir turdagi modellardan foydalanishadi. Shu o'rinda ta'kidlash kerakki, modelni qurishda foydalanilgan statistik tahlil ma'lumotlari asosida hisoblanadigan formulalar bir-biridan farqlanishi mumkin. Modellarning turli shartlar asosida o'zgarishi (moslashishi) mumkinligi ham ularning farqlanishiga sabab bo'lishi mumkin.

Lizing oluvchining kredit reytingini aniqlashda foydalaniladigan iqtisodiy-matematik modelning umumlashtirilgan formulasini quyidagicha ifodalashimiz mumkin ^[12]:

$$R = UMo_u \times \sum(Mo_u \times Mo_q) + USo_u \times \sum(So_u \times So_q)$$

Bu yerda:

R – reyting;

UMo_u – modeldagi riskning miqdoriy omillari jami ulushi;

Mo_u – modeldagi miqdoriy omilning ulushi;

Mo_q – miqdoriy omilning qiymati (ball);

USo_u – modeldagi riskning sifat omillari jami ulushi;

So_u – modeldagi sifat omilining ulushi;

So_q – sifat omilining qiymati (ball).

Hozirgi kunda kontragentning kredit reytingi (R)ni aniqlashda turli hil oraliq shkalalardan foydalanib kelishmoqda. Kredit reytingi lizing oluvchining defolt holati xavfi (DHX)ni anglatganligi sababli reytingni aniqlashda 0-100% oraliq tanlansa, maqsadga muvofiq bo'lar edi. Kontragent reytingining qiymati qanchalik kichik bo'lsa, defolt holati xavfi ham shunchalik past bo'ladi.

Shundan so'ng bank tomonidan kontregantlar yaxshi, o'rtacha va yomon guruhlarga ajratiladi. Kredit reytingi kredit riskini aniqlashning yagona omili emas. Kredit riskini baholash uchun defolt holatidagi yo'qotishlar (DHY)ni aniqlash talab etiladi. DHY ham 0-100% oraliq qiymatlariga ega bo'ladi, bu omil qiymati qanchalik kichik bo'lsa, lizing shartnomasi shunchalik yuqori darajada ta'minlangan hisoblanadi.

$$KY = DHY \times DHX$$

Formuladagi ikki ko'paytuvchi shartnoma bo'yicha kutilayotgan yo'qotish (KY)larni aniqlashda qo'llaniladi, agar kutilayotgan yo'qotishlar darajasi tijorat banki tomonidan belgilangan me'yoriy ko'rsatkichdan yuqori bo'lmasa, ijobiy qaror qabul qilinadi.

Skoring modeli avvalgi kredit amaliyoti asosida ishlab chiqiladi. Ushbu modelning samarali bo'lishi axborotning yetarligiga bevosita bog'liq. Ma'lumotlar miqdori aniq modellarga bog'liq bo'lsada, umuman olganda, ular statistik ahamiyat va ehtimollik talablariga javob berishi lozim.

XULOSA

Tijorat banklari kredit siyosatiga anderrayting jarayonini joriy qilish qarz oluvchi faoliyatini baholashga bo'lgan yondashuvlarni unifikatsiyalashga va jarayonlarni standartlashtirishga imkon beradi.

Lizing shartnomalari uchun anderrayting jarayonida moslashuvchan modellarni qo'llash bankning kredit portfeli sifatini, shuningdek bank tizimining jami kredit portfelining sifatini oshirishga ta'sir etishi mumkin. Bu esa kredit muassasalariga kredit riski darajasini yanada aniqroq belgilash, kredit portfeli tarkibini nazorat qilish hamda daromadlilikni yuqori darajadagi aniqlikda hisoblash imkonini beradi.

Bank sektori joriy holatining tahliliy natijalari va uni rivojlantirish istiqbollari ko'ra, so'nggi yillarda banklarda past daromadli aktivlarning o'sishi va foiz stavkasi (marjasi)ning pasayishi hisobiga aktivlari va kapitalining o'sish sur'ati yo pasayadi, yoki juda ham past darajada qoladi. Bu holatda banklar foizli daromadlarga nisbatan yuqori daromad keltiruvchi boshqa daromad manbalari ulushini oshirishi lozim.

Lizing faoliyatini moliyalashtirish tijorat bankiga nafaqat lizing bozorida ma'lum bir ulushga ega bo'lish va muhim mijozlarga xizmat ko'rsatish uchun ularni bankka jalb qilish, balki komission haq va agentlik mukofotini qo'lga kiritish orqali qo'yilgan vazifalarni sifatli va samarali yechish imkoniyatini beradi.

Tijorat banklari tomonidan lizing shartnomalarini moliyalashtirish modellarining taqqoslama tahlili o'rganilgan modellarning har biri o'ziga xos bir qator afzallik va kamchilikka ega ekanligini, tijorat banklari lizing shartnomalarining shartlari va parametrlaridan kelib chiqib, ushbu afzalliklarni birlashtira olishi va foydalana olishi, shuningdek lizing faoliyatini moliyalashtirish usul (sxema)larini tijorat banklarining o'zlari mustaqil tanlashlari lozim bo'ladi.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 12-maydagi "2020-2025-yillarga mo'ljallangan O'zbekiston Respublikasining bank tizimini isloh qilish strategiyasi to'g'risida"gi PF-5992-sonli farmoni.
2. Кургузкин А.Д., Просалова В.С. Андеррайтинг как способ оценки платежеспособности заемщика // Территория новых возможностей. Вестник ВГУЭС, 2012/1. С. 146-151.
3. Макарова В.А. Профессиональная деятельность на рынке ценных бумаг. Учебное пособие. – Отдел оперативной полиграфии НИУ ВШЭ – Санкт Петербург, 2011. – 90 с.
4. Буров П.Д., Морозко Н.И. Андеррайтинг как инструмент оценки платежеспособности субъектов малого и среднего бизнеса: сущность и инновационные пути развития // Интернет-журнал "НАУКОВЕДЕНИЕ" Том 8, №5 (2016).
5. Кудренко М.С. Андеррайтинг как инструмент оценки кредитоспособности: сущность и современные тенденции // Вопросы студенческой науки, Выпуск №16, декабрь 2017.
6. Новиков А.В. Андеррайтинг: международная практика // Matters of Russian and International Law. 2021, Vol. 11, Is. 2A
7. Xo'jayorov H.B. Tijorat banklarida kreditlash xizmatlari samaradorligini oshirishning mohiyati va iqtisodiy ahamiyati // Iqtisod va moliya. 2022, 5(153). 29-38 b.
8. Alimov I.I., Bobojonov B.R., Gulyamov R.R. Qimmatli qog'ozlar bozorida tijorat banklarining operatsiyalarini takomillashtirish masalalari // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 3, may-iyun, 2014 yil.
9. https://bank.uz/news/text88_kak_prosiodit_ocenka_platejesposobnosti_zaemshchika_-_anderrayting
10. Abdullaev Z.A. Banklarning kreditlar bo'yicha yo'qotishlarga rezervlar va korporativ foyda solig'i // "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 5, sentyabr-oktyabr, 2020-yil.
11. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki Boshqaruvining 2015-yil 14-iyuldagi "Tijorat banklarida aktivlar sifatini tasniflash va aktivlar bo'yicha ehtimoliy yo'qotishlarni qoplash uchun zaxiralar shakllantirish hamda ulardan foydalanish tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida" 2696-son qarori.
12. Конягина, М.Н., Хашаев, А.А. Кредитный андеррайтинг как инструмент повышения качества кредитного портфеля // Современная наука: актуальные проблемы теории и практики. – 2017. - №1. – С. 49-53.

Jurnal sayti: <https://yashil-iqtisodiyot-taraqqiyot.uz>

Yashil

IQTISODIYOT va TARAQQIYOT

Jtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ilmiy, ommabop jurnal

Ingliz tili muharriri: Feruz Hakimov

Musahhih: Xondamir Ismoilov

Sahifalovchi va dizayner: Iskandar Islomov

2023. № 10

© Materiallar ko'chirib bosilganda "Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali manba sifatida ko'rsatilishi shart. Jurnalda bosilgan material va reklamalardagi dalillarning aniqligiga mualliflar ma'sul. Tahririyat fikri har vaqt ham mualliflar fikriga mos kelmasligi mumkin. Tahririyatga yuborilgan materiallar qaytarilmaydi.

Mazkur jurnalda maqolalar chop etish uchun quyidagi havolalarga maqola, reklama, hikoya va boshqa ijodiy materiallar yuborishingiz mumkin.

Materiallar va reklamalar pullik asosda chop etiladi.

El.Pochta: sq143235@gmail.com

Bot: [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77)

Тел.: 93 718 40 07

Jurnalga istalgan payt quyidagi rekvizitlar orqali obuna bo'lishingiz mumkin. Obuna bo'lgach, [@iqtisodiyot_77](https://t.me/@iqtisodiyot_77) telegram sahifamizga to'lov haqidagi ma'lumotni skrinshot yoki foto shaklida jo'natishingizni so'raymiz. Shu asosda har oygi jurnal yangi sonini manzilingizga jo'natamiz.

"Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot" jurnali 03.11.2022-yildan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Adminstratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №566955 reyestr raqami tartibi bo'yicha ro'yxatdan o'tkazilgan.

Litsenziya raqami: №046523. PNFL: 30407832680027

Manzilimiz: Toshkent shahar, Mirzo Ulug'bek tumani
Kumushkon ko'chasi, 26-uy.

Jurnalning ilmiyligi:

“Yashil iqtisodiyot va taraqqiyot”
jurnali

O‘zbekiston Respublikasi
Oliy ta’lim, fan va innovatsiyalar
vazirligi huzuridagi Oliy
attestatsiya komissiyasi
rayosatining

2023-yil 1-apreldagi 336/3-
sonli qarori bilan ro‘yxatdan
o‘tkazilgan.